

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi

Language & Literature

Lahore College for Women University Lahore (Pakistan) Vol: 1,

Jan-Jun 2016, pp3-13

ਪਾਰਖ

ਵਿਭਾਗ ਖੋਜ ਜਰਨਲ. ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ

ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ

ਮਹਲਾ ਦੇ ਲਈ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਹੌਰ ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ

(ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵੋਲ: 1, ਜੁਲਾਈ-ਦਸੰਬਰ 2016, ਸਫ਼ੇ 03-13

ਸੁਖਿੰਦਰ

ਪਾਸ਼ : ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਗਲੀਚੇ ਉੱਤੇ ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਲਿਬੜੇ ਬੂਟ

Abstract

Pash is one of the leading punjabi poets of the revolutionary punjabi poetry movement. This movement originated in the Indian sub continent in the late ninety sixties. These revolutionary punjabi poets were deeply influenced by the communist ideas of Karl Marx, Mao-Tse-Tung and Lenin. They believed that the present political system of India is not doing anything for the poor people of India. This political system is rather creating two kinds of Indias : India for the rich people and India for the poor people. Everyday this gap between the two kinds of India is increasing at a big speed. On the international level Pash is ranked with the poets of international fame, such as Pablo Neruda, Nazim Hikmat and Faiz Ahmed Faiz. Pash brought with him not only a new form of poetry he also brought with him a new kind of aesthetics in the punjabi poetry. Pash is also known as the leading Punjabi poet of the Naxalbary revolutionary movement. This was a communist revolutionary movement in India. This movement believed that the political system of India has not only become a very corrupt system; it is also working against the poor masses of india, labour and small farmers too. Such political system of India has divided the people in the name of castes. In his poetry, Pash uses symbols and language in such a way that his poems encourage its readers to rise against the corrupt system & to fight against it for attaining freedom from all kinds of mental, physical, social, cultural and economic slavery. Pash also speaks very strongly about the freedom of women & for their equal rights in the society. He is also very outspoken against the religious fundamentalist terrorism. Pash was assassinated by the Khalistani Sikh Religious Fundamentalist terrorists in his village Talwandi Salem in 1988 when he was taking shower in his own fields. His poetry has influenced hundreds of new and emerging poets not only in Punjabi language but many other languages spoken in India and Pakistan. He is a legendary revolutionary punjabi poet. He is a giant among the giants of the Punjabi literature. You cannot talk about the history of the Punjabi poetry without talking about the poetry of Pash and its significance. He was a true follower of Shaheed Bhagat Singh, Kartar Singh Sarabha and great revolutionaries of the Gadhar Party who believed in overthrowing of the tyrant British raj with militant force. Pash had no sympathy for Mahatma Gandhi and his followers who were ruling India after the British had left and had given freedom to India.

ਪਾਸ਼ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਣ ਤੋਂ ਬਾਹਦ ਤੁਸੀਂ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਸੌਂ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ; ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੁਹਾਡੇ ਜਿਹਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸਫੋਟ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਆਰੀ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਦੰਦਿਆਂ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਪਾਸ਼ ਨੇ ਕਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵਾਂ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਸਿਰਜਿਆ। ਉਸਦੀ ਹਰ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਚੇਤਨਾ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪਰਨਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਇਨਕਲਾਬ ਲਈ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਦੇ ਪੈਗਾਮ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਾਸ਼ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਨਕਸਲਬਾੜੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਾਇਰ ਸੀ; ਪਰ ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਭਾਸ਼ਾ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਬਿੰਬਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਰੀ ਕਹਿਣ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਪਾਸ਼ ਨੇ ਸਿਰਫ ਨਕਸਲਬਾੜੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਾਇਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਸਮੁੱਚੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਵੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਾਇਰ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ। ਕਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਪਾਸ਼ ਦਾ ਨਾਮ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬੜੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਾਬਲੋ ਨੈਰੂਦਾ, ਨਾਜ਼ਮ ਹਿਕਮਤ ਅਤੇ ਫ਼ੈਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਫ਼ੈਜ਼ ਜਿਹੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦੇ ਕਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਾਸ਼ ਜਦੋਂ ਕਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਨਵਾਂ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਸਿਰਜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਚੇਤਨ ਸ਼ਾਇਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ? ਇਹ ਜਾਨਣ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬੀਟ ਕਵੀ ਐਲਨ ਗਿਨਜ਼ਬਰਗ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਹਾਊਲ’ ਪੜ੍ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ? ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗਾਇਕ ਗੋਰਡਨ ਲਾਈਟਫੁੱਟ ਦਾ ਗਾਇਆ ਹੋਇਆ ਗੀਤ ‘ਬਲੈਕ ਡੇ ਇਨ ਜੁਲਾਈ’ ਸੁਣੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ? ਬਾਬ ਡਿਲਨ ਦਾ ਗੀਤ ‘ਟਾਈਮਜ਼ ਦੇ ਆਰ ਏ ਚੇਨਜਿੰਗ’ ਸੁਣੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪਾਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਕ/ਸਮਾਜਿਕ/ਧਾਰਮਿਕ/ਆਰਥਿਕ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸੁੰਨ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਮਨੁੱਖੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚ ਭੂਚਾਲ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੀ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਪਾਸ਼ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਹੱਥ’ ਦੀਆਂ ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਹਨ :

ਹੱਥ ਜੇ ਹੋਣ ਤਾਂ
ਜੋਤਨ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ
ਨਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਚੁੱਕਣ ਨੂੰ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ
ਇਹ ਗਿੱਚੀਆਂ ਮਰੋਤਨ ਲਈ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ
ਹੱਥ ਜੇ ਹੋਣ ਤਾਂ
ਹੀਰ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਚੂਰੀ ਫੜਨ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ
ਸੈਦੇ ਦੀ ਜਨੇਤ ਡੱਕਣ ਲਈ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ
ਕੈਦੋਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖੀਆਂ ਤੋਤਨ ਲਈ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ
ਹੱਥ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ
ਲੋਟੂ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਤੋਤਨ ਲਈ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ...
ਜੋ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਸੁਹਜ ਅਪਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ
ਉਹ ਪਿੰਗਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ
ਹੱਥ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਸਹਾਰਾ ਦੇਣ ਲਈ
ਹੱਥ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਹੁੰਗਾਰਾ ਦੇਣ ਲਈ

ਪਾਸ਼ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਬਿੰਬ ਅਤੇ ਵਰਤੀ ਗਈ ਭਾਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਨੂੰ ਹੀ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਾਸ਼ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵ, ਲੋੜ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਮਾਨਵੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਾਸ਼ ਕਾਵਿ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਗੌਰਵ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਸੁਹਜ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਤਕਰੀਬਨ 350 ਸਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਤੇ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਹਦ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ; ਪਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਗਏ ਜੋ ਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੀ ਬੋਲਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਰੰਗ ਅਤੇ ਨਸਲ ਹੀ ਬਦਲੀ ਸੀ; ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਸੀ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਵਿੱਚ ਲੱਖਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਆਜ਼ਾਦ, ਮਦਨ ਲਾਲ ਢੀਂਗਰਾ, ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਆਜ਼ਾਦ, ਸੁਖਦੇਵ, ਰਾਜਗੁਰੂ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਇਸ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਹਦ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਕੁਝ ਕੁ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ, ਕਿਸਾਨਾਂ, ਗਰੀਬਾਂ ਅਤੇ ਦਲਿਤ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਰਹੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੇਲੇ ਸੀ। 1947 ਵਿੱਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਹਦ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਬਣੀ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਹਦ ਹੀ ਵਿਦਰੋਹ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਲੋਕ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸੀ, ਪਰ ਕੁਝ ਗਰਮ ਖਿਆਲੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਨੇ 1967 ਵਿੱਚ ਨਕਸਲਬਾੜੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ-ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ

ਜੱਬੇਬੰਦ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਦੂਰ-ਕਿਸਾਨ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿਦਰੋਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਹਕੂਮਤੀ ਜਬਰ ਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ-ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਇਸ ਵਿਦਰੋਹ ਨੂੰ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ; ਪਰ ਕਿਸਾਨਾਂ-ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਇਸ ਵਿਦਰੋਹ ਦੀ ਚੰਗਿਆਤੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ। ਇਹ ਚੰਗਿਆਤੀ ਨਕਸਲਬਾਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲਹਿਰ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣੀ ਗਈ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ 1969 ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਆਫ ਇੰਡੀਆ (ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ-ਲੈਨਿਨਵਾਦੀ) ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਉਦੇਸ਼ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ-ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਉਣਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਾਂਗ ਨਕਸਲਬਾਤੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ। ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਪਾਸ਼ ਵੀ ਨਕਸਲਬਾਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚ ਨ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਨਕਸਲਬਾਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਪਾਸ਼ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਚੀ ਗਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਰਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਉਸ ਕੋਝ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜੋ ਹਰ ਤਰਫ਼ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਦ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸੁਹਜਵਾਦ ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਾਸ਼ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ੀਲ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ :

ਜੁਗਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵੇਲਣਾ ਚਲਦਾ ਹੈ
ਪੀੜੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਰੁੱਤਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕ
ਤੁਹਾਡੀ ਸੁਹਜ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਕੌਣ ਪੜ੍ਹੇ
ਕੁਰਲਾਹਟਾਂ, ਚੀਕਾਂ ਦੀ ਏਸ ਦਲਦਲ ਵਿੱਚ
ਉਹ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੀਕ ਢੂੰਡਣਗੇ
ਸਲੋਨੇ ਤਾਲ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚੋਂ
ਲਹੂ ਆਪਣੇ ਦੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਿਚੁੜਦਾ ਹੋਵੇ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪੱਲਾ....
(ਹਾਂ ਉਦੋਂ....)

ਪਾਸ਼ ਆਪਣੇ ਸਮਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੁਹਜਵਾਦ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਦ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਹਜਵਾਦ ਨੂੰ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਆਸ ਨ ਕਰਿਓ ਕਿ ਮੈਂ ਖੇਤਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤ ਹੋ ਕੇ
ਤੁਹਾਡੇ ਚਗਲੇ ਹੋਏ ਸਵਾਦਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗਾ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੜ੍ਹ 'ਚ ਰੁੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ
ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਤੋਤਲੀ ਕਵਿਤਾ
ਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦਾ ਕੰਜਕ ਜਿਹਾ ਹਾਸਾ
ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਦ ਵੀ ਕੀਤੀ ਖਾਦ ਦੇ ਘਾਟੇ
ਕਿਸੀ ਗਰੀਬਤੀ ਦੀ ਹਿੱਕ ਵਾਂਗੂੰ ਪਿਚਕ ਗਏ
ਗੰਨਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਕਰਾਂਗਾ
ਮੈਂ ਦਲਾਨ ਦੇ ਖੂਜੇ 'ਚ ਪਈ ਸੌਣੀ ਦੀ ਫਸਲ
ਤੇ ਦਲਾਨ ਦੇ ਬੂਹੇ ਤੇ ਖੜੇ ਸਿਆਲ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗਾ
(ਇਨਕਾਰ)

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਬਾਹਦ ਵੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਮੁਕੰਮਲ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾ ਆ ਸਕਣ ਕਾਰਨ ਜਿਸ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਰਾਜਗੱਦੀ ਸੰਭਾਲੀ ਉਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਮੀਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ। ਪਾਸ਼ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਥਾਂ ਥਾਂ ਕੋਝ ਦੇਖਿਆ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਕੈਫਿਆਂ ਵਿੱਚ
ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਤੇ ਥਾਣਿਆਂ ਵਿੱਚ...
ਅਤੇ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ, ਇਹ ਕੋਝ ਦੀ ਨਦੀ
ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗੋਲ ਪਰਬਤ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੰਮਦੀ ਹੈ
ਪਾਸ਼ ਅਜਿਹੇ ਕੋਝ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ:
ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ-
ਕਚਹਿਰੀਆਂ, ਬੱਸ ਅੱਡਿਆਂ ਤੇ ਪਾਰਕਾਂ ਵਿੱਚ

ਸੌ ਸੌ ਦੇ ਨੋਟ ਤੁਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ
 ਡਾਇਰੀਆਂ ਲਿਖਦੇ, ਤਸਵੀਰਾਂ ਲੈਂਦੇ
 ਤੇ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਭਰਦੇ ਹਨ
 ਕਾਨੂੰਨ-ਰੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ
 ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਮਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
 ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ 'ਡਾਕੂ' ਦਿਹਾੜੀਆਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ
 ਮੰਗਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਣ ਦਾ ਐਲਾਨ
 ਬੰਬਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
 ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਅਰਥ
 'ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇਸ਼' ਦੀ ਏਜੰਟੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
 ਅਤੇ
 ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗੱਦਾਰੀ ਦਾ ਤਗਮਾ
 ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰੁਤਬਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ
 (ਦੋ ਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ)

ਇਸ ਕੋਝ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਥਾਪਤੀ ਦਾ ਕਰੂਪ ਚਿਹਰਾ ਪਾਸ਼ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦਿਖਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਕਰੂਪ ਚਿਹਰੇ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ:

1.
 ਇਸ ਦਾ ਜੋ ਵੀ ਨਾਂ ਹੈ - ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਦਾ
 ਮੈਂ ਇਸ ਦਾ ਨਾਗਰਿਕ ਹੋਣ 'ਤੇ ਖੁੱਕਦਾ ਹਾਂ
 (ਬੇਦਖਲੀ ਲਈ ਬਿਨੈ-ਪੱਤਰ)
2.
 ਦਰਅਸਲ
 ਏਥੇ ਹਰ ਥਾਂ 'ਤੇ ਇਕ ਬਾਡਰ ਹੈ
 ਜਿਥੇ ਸਾਡੇ ਹੱਕ ਖਤਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ
 ਪਤਵੰਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ
 ਤੇ ਅਸੀਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹਾਂ ਇਸ ਪਾਰ -
 ਗਾਹਲਾਂ ਕੱਢਣ ਲਈ
 ਮੁੱਕੇ ਲਹਿਰਾਉਣ ਲਈ
 ਚੋਣਾਂ ਲੜਣ ਲਈ
 ਸਤਵਰਗਾਂ ਦੀ ਮੁਸਕਾਨ ਚੁੰਮਣ 'ਤੇ
 ਕੋਈ ਬੰਦਸ਼ ਨਹੀਂ ਇਸ ਪਾਰ
 ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੈ -
 ਕਸਬਿਆਂ 'ਚ ਉਡਦੀ ਹੋਈ ਧੂੜ, ਪਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜੂਆਂ ਦੇ ਵਾਂਗ
 ਰੀਘਦੇ ਟਰੱਕ ਬੀ.ਐਸ.ਐੱਫ ਦੇ
 (ਬਾਡਰ)

3.
 ਮੇਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸਤਕ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਜੰਮਣਾ ਸੀ
 ਰੋਟੀ ਮੰਗਣ ਆਏ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਪੁੜਪੁੜੀ ਦਾ ਲਹੂ
 ਦੁਸਹਿਰੇ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਅੰਦਰ
 ਖੁੱਸੀ ਹੋਈ ਸੀਤਾ ਨਹੀਂ, ਬੱਸ ਤੇਲ ਦੇ ਕੇਨੀ ਮੰਗਦੇ ਹੋਏ
 ਰਾਵਣ ਸਾਡੇ ਹੀ ਬੁਝਿਆਂ ਨੇ ਬਣਨਾ ਸੀ
 ਬੇਪਤੀ ਵਕਤ ਦੀ ਸਾਡੇ ਹੀ ਵਕਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣੀ ਸੀ
 ਹਿਟਲਰ ਦੀ ਧੀ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਪੈਲੀਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣ ਕੇ
 ਖੁਦ ਹਿਟਲਰ ਦਾ ਡਰਨਾ
 ਸਾਡੇ ਹੀ ਮੱਥਿਆਂ 'ਚ ਗੱਡਣਾ ਸੀ
 (ਸਾਡੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ)

ਸਥਾਪਤੀ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ ਦੇ ਲੋਕ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਰੱਬ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਾਂਗੂੰ ਮੰਨੀ ਜਾਣ। ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਕਰੇ, ਨ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੋਈ ਜਲਸੇ - ਜਲੂਸ ਹੋਣ, ਨ ਭਾਸ਼ਨ ਹੋਣ, ਨ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰੀ ਜਬਰ ਦਾ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਵੇ। ਲੋਕ ਬਸ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਾਂਗ ਅਤੇ ਗੁਰਬਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬਿਤਾ ਕੇ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਜਾਣ। ਪਰ ਪਾਸ਼ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਵੀ ਮੰਜੂਰ ਨਹੀਂ - ਨ ਗੁਲਾਮੀ, ਨ ਗੁਰਬਤ, ਨ ਰੱਬ ਦਾ ਭਾਣਾ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਝੁਠੀ ਸ਼ਾਂਤੀ। ਪਾਸ਼ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਅਤੇ ਗੁਰਬਤ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਾਲੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਭੱਗ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ :

1.

ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਮੁਰਦਾ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਣਾ
ਨਾ ਹੋਣਾ ਤੜਪ ਦਾ, ਸਭ ਸਹਿਣ ਕਰ ਜਾਣਾ
ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣਾ ਕੰਮ ਤੇ
ਤੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਘਰ ਜਾਣਾ
ਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਸਾਡੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਮਰ ਜਾਣਾ
ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਉਹ ਘੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ
ਤੁਹਾਡੇ ਗੁੱਟ 'ਤੇ ਚਲਦੀ ਹੋਈ ਵੀ ਜੋ
ਤੁਹਾਡੀ ਨਜ਼ਰ ਦੇ ਲਈ ਖੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ
(ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ)

2.

ਸ਼ਾਂਤੀ ਢੋਏ ਫਾਟਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ
ਮੱਛਰੀਆਂ ਹਵੇਲੀਆਂ ਦਾ ਹਾਸਾ ਹੈ
ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੱਥਾਂ 'ਚ ਰੁਲਦੀਆਂ ਦਾਹੜੀਆਂ ਦਾ ਹਉਕਾ ਹੈ
ਹੋਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ
(ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ)

3.

ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਰੀਘਦੇ ਰਹੇ
ਉਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਘਿਆੜਾਂ ਦੇ ਜੁਬਾੜਿਆਂ ਵਿਚ
ਸਵਾਦ ਬਣ ਕੇ ਟਪਕਦੀ ਰਹੀ
(ਯੁੱਧ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ)

ਕਵਿਤਾ ਕਦੇ ਵੀ ਕਵੀ ਦੇ ਅਮਲ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਉਸਦੇ ਅਮਲ 'ਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅਮਲ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਬਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੌਂ ਜਿਹਾ ਕਿਸੀ ਕਵੀ ਦਾ ਅਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਾਸ਼ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਇਹ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਹਿਜ਼ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾਇਕ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਵਾਂਗ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਲੱਖਣ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਸਗੋਂ ਉਹ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਂਝੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਸਾਂਝੇ-ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੋ ਕੇ ਸਾਂਝੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਯੁੱਧ ਛੇਤਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ :

ਤੀਸਰਾ ਮਹਾਂ ਯੁੱਧ
ਜੋ ਨਹੀਂ ਲੜਿਆ ਜਾਏਗਾ ਹੁਣ
ਜਰਮਨੀ ਤੇ ਭਾੜੇ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚਾਲੇ
ਤੀਸਰਾ ਮਹਾਂ ਯੁੱਧ ਹਿੱਕਾਂ 'ਚ ਖੁਰ ਰਹੀ
ਜੀਣ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਲੜੇਗੀ
ਤੀਸਰਾ ਮਹਾਂ ਯੁੱਧ ਗੋਰੇ ਨਾਲ ਲਿੱਪੇ
ਕੋਠਿਆਂ ਦੀ ਸਾਦਗੀ ਲੜੂ
(ਤੀਸਰਾ ਮਹਾਂ ਯੁੱਧ)

ਪਾਸ਼ ਨੇ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਨ ਸਿਰਫ ਵੱਖਰੇ ਸੁਹਜ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਇਰੀ ਕਹਿਣ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ ਵੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨਾਂ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹਲਚਲ ਮੱਚ ਗਈ। ਲੋਕ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।

ਪਰ ਇਸ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨੂੰ ਹਰ ਆਲੋਚਕ ਨੇ ਜੀ ਆਇਆਂ ਨ ਕਿਹਾ. ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਲੋਚਕ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨੂੰ ਨਿਰਾ ਸ਼ੌਰ ਅਤੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ. ਪਾਸ਼ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਕ/ਸਮਾਜਿਕ/ਸਭਿਆਚਾਰਕ/ਧਾਰਮਿਕ/ਆਰਥਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਸਥਾਪਤੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਦੀਆਂ ਸਨ ਨ ਕਿ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ-ਕਿਸਾਨਾਂ-ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ. ਸਥਾਪਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਅਜਿਹੇ ਹਰ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਪਾਸ਼ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਯੁੱਧ ਰਾਹੀਂ ਬਦਲ ਦੇਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਸੀ. ਪਾਸ਼ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਕਸਲਬਾਤੀ ਸਾਥੀ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਯੁੱਧ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਾਥੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਯੁੱਧ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅੱਗੇ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਸਨ. ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਯੁੱਧ ਬਿਨਾਂ ਲੋਟੂ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਬਦਲੇ ਬਿਨਾਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੁੱਸੇ ਹੋਏ ਹੱਕ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ. ਪਾਸ਼ ਇਹ ਗੱਲ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

1.
 ਯੁੱਧ ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ
 ਪਿਤੀਆਂ ਵਾਲੀ ਖਿੱਦੇ ਬਣ ਕੇ ਆਏਗਾ
 ਯੁੱਧ ਸਾਡੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਲਈ
 ਕਢਾਈ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨੇ ਲਿਆਏਗਾ
 ਯੁੱਧ ਸਾਡੀਆਂ ਬੀਵੀਆਂ ਦੇ ਬਣਾਂ ਅੰਦਰ
 ਦੁੱਧ ਬਣ ਕੇ ਉਤਰੇਗਾ
 ਯੁੱਧ ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਲਈ ਨਿਗ੍ਹਾ ਦੀ ਐਨਕ ਬਣੇਗਾ
 ਯੁੱਧ ਸਾਡਿਆਂ ਵੱਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਉੱਤੇ
 ਫੁੱਲ ਬਣ ਕੇ ਖਿੜੇਗਾ
 (ਯੁੱਧ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ)

2.
 ਉੱਠ ਤੇਰੇ ਵਾਰਸਾਂ ਦਾ ਆ ਗਿਆ ਜ਼ਮਾਨਾਂ ਨੀਂ
 ਪੌਣਾਂ ਵਿਚ ਗੂੰਜਿਆ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਤਰਾਨਾ ਨੀਂ
 ਲੋਕਾਂ ਚੁੱਕੇ ਹਥਿਆਰ, ਅੱਜ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਕਤਾਰ
 ਲੈਣੀ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀ ਧਾੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਡੱਕ ਨੀਂ
 ਕਿਰਤੀ ਦੀਏ ਕੁੱਲੀਏ.....
 (ਗੀਤ)

3.
 ਅਸੀਂ ਲੜਾਂਗੇ ਜਦ ਤਕ
 ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਲੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਬਾਕੀ ਹੈ...
 ਜਦੋਂ ਬੰਦੂਕ ਨਾ ਹੋਈ, ਓਦੋਂ ਤਲਵਾਰ ਹੋਵੇਗੀ
 ਜਦੋਂ ਤਲਵਾਰ ਨਾ ਹੋਈ, ਲੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ
 ਤੇ ਅਸੀਂ ਲੜਾਂਗੇ ਸਾਥੀ...
 ਅਸੀਂ ਲੜਾਂਗੇ
 ਕਿ ਲੜਨ ਬਾਝੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ
 ਅਸੀਂ ਲੜਾਂਗੇ
 ਆਪਣੀ ਸਜ਼ਾ ਕਬੂਲਣ ਲਈ
 ਲੜ ਕੇ ਮਰ ਚੁੱਕਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ
 ਅਸੀਂ ਲੜਾਂਗੇ ਸਾਥੀ....
 (ਅਸੀਂ ਲੜਾਂਗੇ ਸਾਥੀ)

ਝੂਠੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਸਮਿਆਂ ਦਾ ਮੀਡੀਆ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ. ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਜੇਕਰ ਲੋਕ ਵਿਦਰੋਹ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਮੀਡੀਆ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਿਦਰੋਹੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਯੋਗ ਖਬਰਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹੋਣ ਦਾ ਭਰਮ ਪਾਲਦਾ ਹੈ :

ਮੈਂ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਅਖਬਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਡਰਦਾ ਹਾਂ
 ਜ਼ਰੂਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ
 ਕੁਝ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਛਪੀ ਹੋਵੇਗੀ

ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਨਹੀਂ, ਜਾਂ ਜਾਣਦੇ ਵੀ ਹੋਵੋ
ਕਿ ਕਿੰਨਾ ਭਿਆਨਕ ਹੈ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕੁਝ ਨਾ ਹੋਣਾ
ਲਗਾਤਾਰ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦਾ ਹਫ਼ਦੇ ਰਹਿਣਾ
ਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਲੇਟੇ ਰਹਿਣਾ ਕਿਸੇ ਨੰਢੀ ਔਰਤ ਵਾਂਗ-
(ਲੜੇ ਹੋਏ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਰੂਬਰੂ)

ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹ ਨੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਕੋਈ ਹਕੂਮਤ ਦੀਆਂ ਗਲਤ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰੇ- ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਏਜੰਸੀਆਂ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਗਦਾਰ ਜਾਂ ਦੇਸ਼-ਧ੍ਰੋਹੀ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਉੱਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਸੱਦਦ ਢਾਂਹਦੀਆਂ ਹਨ. ਨਕਸਲਬਾਤੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਰਾਜਨੀਤੀਵਾਨਾਂ/ਚਿੰਤਕਾਂ/ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਖੁਫੀਆ ਏਜੰਸੀਆਂ ਬਹੁਤ ਤਸੱਦਦ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ. ਅਨੇਕਾਂ ਕਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੇ ਝੂਠੇ ਪੁਲਿਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਣਾ ਬਣਾ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ. ਪਾਸ਼ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਇੰਤਹਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ - ਪਰ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਜੋ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਿਸਟਮ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਸੀਂ ਉਸ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬਦਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ:

1.
ਜੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਏਹੋ ਹੁੰਦੀ ਹੈ
ਕਿ ਬੇ-ਜ਼ਮੀਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਸ਼ਰਤ ਬਣ ਜਾਵੇ
ਅੱਖ ਦੀ ਪੁਤਲੀ 'ਚ ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਬਦ
ਅਸਲੀਲ ਹੋਵੇ
ਤੇ ਮਨ ਬਦਕਾਰ ਘੜੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਡੰਡੋਤ 'ਚ ਝੁਕਿਆ ਰਹੇ
ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤਾ ਤੋਂ ਖਤਰਾ ਹੈ
(ਆਪਣੀ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤਾ 'ਚੋਂ)

2.
ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝੇ ਸਾਂ ਘਰ ਵਰਗੀ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ੈਅ
ਜਿਥੇ ਵਿਚ ਹੁੱਸਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ
ਮਨੁੱਖ ਵਰ੍ਹਦੇ ਮੀਂਹਾਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਾਂਗ ਗਲੀਆਂ 'ਚ ਵਹਿੰਦਾ ਹੈ
ਕਣਕ ਦੀਆਂ ਬੱਲੀਆਂ ਦੇ ਵਾਂਗ ਖੇਤੀਂ ਝੁਮਦਾ ਹੈ
ਅਤੇ ਅਸਮਾਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਨੂੰ ਅਰਥ ਦਿੰਦਾ ਹੈ
(ਆਪਣੀ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤਾ 'ਚੋਂ)

ਪਾਸ਼ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ. ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ/ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਦਲਿਤ/ਗਰੀਬ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ. ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਪਾਸ਼ ਚਰਚਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ - ਪਰ ਉਹ ਚਰਚਿਤ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਚਰਚਿਤ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਗਰੀਬ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਸਥਿਤੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ:

1.
ਚਿਤੀਆਂ ਦਾ ਚੰਬਾ ਉੱਡ ਕੇ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗਾ
ਐਥੇ ਹੀ ਕਿਤੇ ਉਰੇ ਪਰੇ ਬੰਨਿਆਂ ਤੋਂ ਘਾਹ ਖੋਤੇਗਾ
ਰੁੱਖੀਆਂ ਮਿੱਸੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਢੋਇਆ ਕਰੇਗਾ
ਤੇ ਮੈਲੀਆਂ ਚੁੰਨੀਆਂ ਭਿਉਂ ਕੇ
ਲੋਆਂ ਨਾਲ ਲੂਸੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੇ ਫੇਰੇਗਾ
ਚਿਤੀਆਂ ਦਾ ਚੰਬਾ ਉੱਡ ਕੇ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗਾ
ਐਥੇ ਹੀ ਕਿਤੇ ਉਰੇ ਪਰੇ ਲੁਕ ਕੇ
ਕੱਲਮ ਕੱਲਿਆਂ ਰੋਇਆ ਕਰੇਗਾ
ਸਰਾਪੇ ਜੋਬਨਾਂ ਦੇ ਮਰਸੀਏ ਗਾਇਆ ਕਰੇਗਾ
(ਚਿਤੀਆਂ ਦਾ ਚੰਬਾ)

2.
ਤੂੰ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਕਿ ਮੁਕਲਾਵਾ
ਦਾਜ਼ ਦੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਦੀ ਛਣਕ ਵਿੱਚ

ਝਾਂਜਰ ਦੀ ਚੁੱਪ ਦਾ ਬੇਕਫ਼ਨ ਸੜਨਾ ਹੈ
ਜਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਸੇਕ ਵਿਚ, ਰੰਗਾਂ ਦਾ ਤਿੜਕ ਜਾਣਾ ਹੈ-
ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ
ਹਾਦਸਿਆਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਛਿੱਦੇ
ਇਸ ਕਦਰ ਉਸਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮਹਿਜ਼ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਦੀਵਾਰ
(ਹੈ ਤਾਂ ਬੜਾ ਅਜੀਬ)

ਪਾਸ਼ ਸ਼ਬਦ, ਕਲਾ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਬਹਿਸ ਛੇੜਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਬਹਿਸ ਛੇੜਦਿਆਂ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਸਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਾਵਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਜ਼ ਲੱਚਰਵਾਦੀ ਲਿਖਤਾਂ ਲਿਖਣ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਝੋਲੀ ਚੁੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਲਿਖਣ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਨ - ਆਮ ਆਦਮੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ, ਦੁੱਖਾਂ-ਦਰਦਾਂ, ਖੁਸ਼ੀਆਂ, ਗ਼ਮੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦੇ। ਪਾਸ਼ ਇੱਥੇ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਾਵਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਸਬੰਧਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੇਸ਼ ਹਨ ਪਾਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣਾਂ :

ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਘਾਟੀ 'ਚ ਨੱਚਦੇ ਹਨ
ਜੋ ਮਾਸੂਕ ਦੀ ਧੁੰਨੀ ਦਾ ਖੇਤਰਫਲ ਮਿਣਦੇ ਹਨ
ਜੋ ਮੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਟੈਨਸ-ਬਾਲਾਂ ਵਾਂਗ ਰਿੜ੍ਹਦੇ ਹਨ
ਜੋ ਮੰਚਾਂ ਦੀ ਕੱਲਰ-ਭੋਂ 'ਤੇ ਉੱਗਦੇ ਹਨ-
ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ
(ਸ਼ਬਦ, ਕਲਾ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ)

ਪਾਸ਼ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

1.
ਉਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ
ਮਹਿਕਦੇ ਧਨੀਏ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਣਾ ਸੀ
ਕਮਾਦਾਂ ਦੀ ਸਰਸਰਾਹਟ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਣਾ ਸੀ
ਤੇ ਗੰਦਲਾਂ ਦੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸ਼ੋਖੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਣਾ ਸੀ
ਉਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਰੁੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਚੌਂਦੀਆਂ ਧੁੰਦਾਂ
ਅਤੇ ਬਾਲਟੀ ਵਿੱਚ ਚੋਏ ਦੁੱਧ ਤੇ
ਗੋਂਦੀਆਂ ਝੋਂਗਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਣਾ ਸੀ
(ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ)

2.
ਮੈਂ ਕਵਿਤਾ ਕੋਲੋਂ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ
ਤੇਰੇ ਲਈ ਨੌਂਹ ਪਾਲਿਸ਼ ਦੀ ਸ਼ੀਸ਼ੀ
ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਲਈ ਰੰਗਦਾਰ ਕਢਾਈ ਵਾਲਾ ਧਾਗਾ
ਤੇ ਬਾਪੂ ਦੇ ਮੋਤੀਏ ਲਈ ਕੌੜਾ ਦਾਰੂ
(ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ)

3.
ਤੁਸੀਂ ਸਮਝਿਆ ਸੀ
ਸ਼ਬਦ ਹਵਾ 'ਚ ਉਡਦੇ ਪੱਤੇ ਹਨ
ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨਿਕਾਸੀ-ਪੱਖੇ
ਆਪਣੀ ਬੇ-ਹਯਾ ਦੁਰਗੰਧਤ-ਪੌਣ ਸੰਗ
ਲਿਖ ਦੇਣਗੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਕਾਵਿ
(ਸ਼ਬਦ, ਕਲਾ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ)

ਪਾਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜਨੀਤਕ/ਸਮਾਜਿਕ/ਸਭਿਆਚਾਰਕ/ਆਰਥਿਕ ਖੇਤਰਾਂ 'ਚੋਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਕਿਸਾਨਾਂ-ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ-ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਲੋਕਾਂ-ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਾਸ਼ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਕ ਮਾਰੀ ਬੈਠੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਹੱਕ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਲਈ ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਯੁੱਧ ਵੀ ਲੜਨਾ ਪਵੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸ ਯੁੱਧ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਾਸ਼ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਾਥੀ ਹੈ ਨ ਕਿ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਖੜੇਗਾ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਵਿਰੋਧੀ ਤਾਕਤਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਲੜਦਾ ਰਹੇਗਾ ਜਦ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦੇ ਸਭ ਹੱਕ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ:

1.
ਉੱਡ ਗਏ ਹਨ ਬਾਜ਼ ਚੁੰਝਾਂ 'ਚ ਲੈ ਕੇ
ਸਾਡੀ ਚੈਨ ਦਾ ਇੱਕ ਪਲ ਬਿਤਾ
ਸਕਣ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼
ਦੋਸਤੋ ਹੁਣ ਚੱਲਿਆ ਜਾਵੇ
ਉੱਡਦਿਆਂ ਬਾਜ਼ਾਂ ਮਗਰ
(ਉੱਡਦਿਆਂ ਬਾਜ਼ਾਂ ਮਗਰ)

2.
ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਖੋਹਣੀ ਹੈ
ਆਪਣੀ ਚੋਰੀ ਹੋਈ ਰਾਤਾਂ ਦੀ ਨੀਂਦ
ਅਸੀਂ ਟੋਹਣਾ ਹੈ ਜ਼ੋਰ
ਖੂਨ ਲਿਬੜੇ ਹੱਥਾਂ ਦਾ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਲੇ ਲੱਗਣ ਲਈ
ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਵੈਣ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣੇ
(ਇੰਜ ਹੀ ਸਹੀ)

3.
ਅਸੀਂ ਲੜਾਂਗੇ
ਆਪਣੀ ਸਜ਼ਾ ਕਬੂਲਣ ਲਈ
ਲੜ ਕੇ ਮਰ ਚੁੱਕਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ
ਅਸੀਂ ਲੜਾਂਗੇ ਸਾਥੀ...
ਅਸੀਂ ਲੜਾਂਗੇ ਸਾਥੀ, ਉਦਾਸ ਮੌਸਮ ਲਈ
ਅਸੀਂ ਲੜਾਂਗੇ ਸਾਥੀ, ਗ਼ੁਲਾਮ ਸੱਧਰਾਂ ਲਈ
ਅਸੀਂ ਚੁਣਾਂਗੇ ਸਾਥੀ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਟੁੱਕੜੇ
.....

ਅਸੀਂ ਲੜਾਂਗੇ ਸਾਥੀ ਜਦ ਤਕ
ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਲੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਬਾਕੀ ਹੈ...
(ਅਸੀਂ ਲੜਾਂਗੇ ਸਾਥੀ)

ਜਿਹੜੇ ਕਾਮਰੇਡ, ਹਰ ਦਿਨ, ਕਰਾਂਤੀ, ਕਰਾਂਤੀ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਤਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹਨ - ਪਰ ਕਰਾਂਤੀ ਲਈ ਵਿਰੋਧੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਯੁੱਧ ਛੇੜਨ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ - ਪਾਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਬੇਝਿਜਕ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ :

1.
ਹੁਣ ਵਕਤ ਆ ਗਿਆ ਹੈ
ਕਿ ਆਪੋ ਵਿਚਲੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਇਕਬਾਲ ਕਰੀਏ
ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ
ਮੱਛਰਦਾਨੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ ਲੜੀਏ
ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਗਿਲੇ ਦੀ ਸ਼ਰਮ
ਨੰਗੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਜਰੀਏ
(ਵੇਲਾ ਆ ਗਿਆ)

2.

ਕਰਾਂਤੀ ਕੋਈ ਦਾਅਵਤ ਨਹੀਂ, ਨੁਮਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ
ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਵਗਦਾ ਦਰਿਆ ਨਹੀਂ
ਵਰਗਾਂ ਦਾ, ਰੁਚੀਆਂ ਦਾ ਦਰਿੰਦਰਾਨਾ ਭਿੜਨਾ ਹੈ
ਮਾਰਨਾ ਹੈ, ਮਰਨਾ ਹੈ
ਤੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਹੈ
(ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਚਿੱਠੀ)

ਪਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੇ ਦੌਰ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹੀ ਇੱਕ ਸਮਕਾਲੀ ਕਵੀ ਅਮਰਜੀਤ ਚੰਦਨ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮੈਗਜ਼ੀਨ 'ਦਸਤਾਵੇਜ਼' ਵਿੱਚ 1968 ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਛਪਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਉਦੋਂ ਅਜੇ ਮਸਾਂ 17-18 ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਲੋਹ ਕਥਾ' 1970 ਵਿੱਚ, ਦੂਜਾ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਉੱਡਦੇ ਬਾਜ਼ਾਂ ਮਗਰ' 1974 ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਸਾਡੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ' 1978 ਵਿੱਚ ਛਪਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਪਾਸ਼ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਲੋਹ ਕਥਾ' ਛਪਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਹਿਤਕ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪਾਸ਼ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅਸੀਂ' ਅਤੇ 'ਤੁਸੀਂ' ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਉਸਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਪਾਸ਼ 'ਅਸੀਂ' ਤੇ 'ਤੁਸੀਂ' ਨੂੰ ਦੋ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਨੂੰ ਉਹ 'ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ', 'ਮੁਲਕ ਭਰ ਦੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ', 'ਲੋਹੇ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਲੋਕ' ਜਾਂ 'ਯੁਗ ਪਲਟਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ' ਦੇ ਚਿੰਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ 'ਤੁਸੀਂ' ਲਈ ਉਹ 'ਪਾਲਤੂ ਮਗਰਮੱਛਾਂ', 'ਗਲੇ ਸੜੇ ਫੁੱਲਾਂ', 'ਲਾਲ ਪਗੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਆਲੋਚਕਾਂ' ਅਤੇ 'ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਲ ਰਹੇ ਸਾਨੂੰ' ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਪਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਮਾਂ ਵਿਚਲੇ ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ਉਸਦੀ 'ਦੋਸਤੀ' ਅਤੇ 'ਦੁਸ਼ਮਣੀ' ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ : ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਲਈ ਉਸ ਕੋਲ ਨਫ਼ਰਤ ਅਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵਿਚਕਾਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪਾਸ਼ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਹੈ। ਪਾਸ਼ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਇਸ ਉੱਭਰਵੇਂ ਗੁਣ ਸਦਕਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਲੋਕ-ਚਰਚਾ ਦੀਆਂ ਬੁਲੰਦੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ।

ਪਾਸ਼ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਜੋ ਬਿੰਬ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਮਨੁੱਖੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਦਾ ਬਿੰਬ। ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਲੋਹ ਕਥਾ' ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਿਹਾ ਗਿਆ, ਕਿਤੇ ਯੁਗ ਪਲਟਾਵਾ, ਕਿਤੇ ਇਸ ਲਈ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਉੱਡਦੇ ਬਾਜ਼ਾਂ ਮਗਰ' ਵਿੱਚ ਇਸ ਲਈ 'ਤੂਫ਼ਾਨ' ਦਾ ਬਿੰਬ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਸਾਡੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ' ਇਸ ਬਿੰਬ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰਣ 'ਯੁੱਧ ਦੀ ਸਮੁੱਚਤਾ' ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ 'ਤੀਸਰਾ ਮਹਾਂ-ਯੁੱਧ' ਵੀ ਇਹੋ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਬੀਤੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਭਾਗ ਲਈ ਹੀ ਘੋਲ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਵੈਨ ਗੋ ਕਿਸੇ ਅਮੀਰਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਵਿਛੇ ਗਲੀਚਿਆਂ ਉੱਤੇ ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਲਿਖਤੇ ਬੂਟ ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ ਪਾਸ਼ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਆਉਣਾ ਵੀ 'ਸੁਹਜਵਾਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਇਰੀ' ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਵਿਛੇ ਗਲੀਚਿਆਂ ਉੱਤੇ ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਲਿਖਤੇ ਬੂਟਾਂ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪਾਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਸੀ। ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ
ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਭਖੇ ਹੋਏ ਮੁਜਰੇ 'ਚ
ਕੋਈ ਹੱਡਾਂ-ਰੋੜੀ ਦਾ ਕੁੱਤਾ ਆ ਵੜੇ
(ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ)

ਪਾਸ਼ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਤੇਜ਼-ਤਰਾਰ ਅਤੇ ਬੇਝਿਜਕ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਾਰਨ ਸਥਾਪਤੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਰੜਕਦਾ ਸੀ ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਰਕੂ ਤਾਕਤਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰੜਕਦਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਫੈਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਝੂਠ ਅਤੇ ਪਾਖੰਡ ਦਾ ਸਖਤ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ, ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ 1988 ਵਿੱਚ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਉਹ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਨਕਸਲਬਾਜ਼ੀ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਵਾਂਗ ਪਾਸ਼ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੌਰਵਮਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਜਾਬਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿੱਖ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਯੁੱਧ ਲੜਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ।

ਪਾਸ਼ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਸ਼ ਨੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਮੁਹਾਵਰਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਅਜਿਹੀ ਤਲਖ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਸੁਹਜਵਾਦੀ' ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਇਰ 'ਗਾਲੂ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਐਵੇਂ

ਭਿੱਜੀ ਬਿੱਲੀ ਵਾਂਗ ਪੂਛ ਹਿਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ; ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ 'ਕਾਵਿਕ ਰੂਹਾਂ' ਲਈ 'ਜਾਗਦੇ ਰਹੇ' ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਸੀ. ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪਾਸ਼ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਅੱਜ ਵੀ ਜਿਉਂਦੀ ਹੈ, ਕੱਲ੍ਹ ਵੀ ਜਿਉਂਦੀ ਰਹੇਗੀ ਅਤੇ ਉਸਤੋਂ ਬਾਹਦ ਵੀ.

■

(ਮਾਲਟਨ, ਸਤੰਬਰ 25, 2016)

(ਛਪ ਰਹੀ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀ ਪੁਸਤਕ : 'ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ' 'ਚੋਂ)

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ :

1. ਪਾਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ (ਆਲੋਚਨਾ)
ਸੰਪਾਦਕ : ਡਾ. ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਤਰਕਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਬਰਨਾਲਾ, ਪੰਜਾਬ, ਇੰਡੀਆ 2014
2. ਵਿਦਰੋਹੀ ਕਾਵਿ (ਆਲੋਚਨਾ)
ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੱਟੂ
ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਇੰਡੀਆ 2012
3. ਪਾਸ਼ ਦੀ ਚੋਣਵੀਂ ਕਵਿਤਾ (ਸ਼ਾਇਰੀ)
ਸੰਪਾਦਕ : ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ
ਤਰਕਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਬਰਨਾਲਾ, ਪੰਜਾਬ, ਇੰਡੀਆ 2010
4. ਪਾਸ਼-ਕਾਵਿ: ਪਾਠ ਤੇ ਪ੍ਰਵਚਨ (ਆਲੋਚਨਾ)
ਸੰਪਾਦਕ : ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਢੀਂਗਰਾ (ਡਾ.)
ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪੰਜਾਬ, ਇੰਡੀਆ 2007
5. ਪਾਸ਼ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਸੀ (ਕਵਿਤਾਵਾਂ)
ਸੰਪਾਦਕ : ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਧੰਜਲ
ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪੰਜਾਬ, ਇੰਡੀਆ 2007
6. ਮੈਂ ਅਸੀਂ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ (ਆਲੋਚਨਾ)
ਪ੍ਰੇਮ ਪਾਲੀ
ਮਾਨਵਗੀਤ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, ਫਰੀਦਕੋਟ, ਪੰਜਾਬ, ਇੰਡੀਆ 1998